

~ 1896 tüüpprojekti järgi ehitatud ja asula arengut oluliselt mõjutanud raudteejaama hoonet pikendati juurdeehitistega mõlemas otsas 1960. aastail. Jaamahoone oli kasutusel 1990. aastateni, 2018 avati hoones Kehra Muuseum. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

ALEVITE PÄRLEID

KEHRA

Heiki Pärdi

FOTOD: AUTORI KOGU

Kehra areng on olnud ja on praegugi seotud raudteega, ent veelgi enam tselluloositehase tegevusega. Siinse väikese Kehra mõisa maale rajati kõigepealt 1870. aastatel pooljaam ning 1896. aastal tüüpprojekti järgi uus tellistest jaamahoone (samasugused tehti veel Lehtsesse, Kohtla-Nõmmele ja Auverre). Mõisakeskuses paiknesid lisaks 19. sajandi esimesel veerandil valminud varaklassitsistlikule puidust peahoonele veel ainulaadne paekivist, kõrge torniga kolmekorraline viljakuivati, vesiveski, auruveski, viinaköök ning pisut kaugemal tellisetehas ja lubjaahi. 1930. aastate alguses planeeriti Jägala jõe käärul Ülejõe 28 ehituskrunti, kuhu ehitatud majadest suurem osa oli mõeldud suvilateks, ent valmisid ka mõned korterimajad. 1933 võeti raudteejaama ja mõisakeskuse juurde tekkinud alevik suvituskohana sanitaarkaitse alla. Siis elas Kehras 234 inimest. Sõja ajalust tulid Tallinnas elanud suvilaomanikud siia pakku ja jäidki. Praeguse staadioni vastu üle jõe pidid tulema veel seltsimaja, paviljonid, tenniseplatsid, supluskoht ja kiosk.

Väikeses ja vaikes alevikus muutus kõik aastal 1936, kui hakati ehitama üht Eesti esimese iseseisvuse aegset suuremat tööstusettevõtet – tselluloositehast. Seda tehti arhitekt Johann Ostrati ja insener Ferdinand Adoffi projekti järgi, kes kavandasid tehasehooned peamiselt paekivist nappi funktsionalistlikus stiilis. Oma panuse andis kompleksi ehitamisse ka Eesti tuntuim ehitusinsener August Komendant, kelle projekti järgi valmis hiigelsuur, monoliitbetoonist gläubersoola silo (nüüdseks hävinud) ja algse, 1941 õhitud Eesti kõrgeima (90 m) korstna asemele 1942. aastal püstitatud uus korsten. Mitu hoonet, sealhulgas suure parandustöökoja, projekteeris insener Voldemar Kask. Tootmishoonete kõrval projekteeris Ostrat samas stiilis ka tollal moodsast silikaatkivist kontorihoone. Ehitajad-müürsepad, kes saabusid siia koos peredega, olid enamasti Peipsiäärsed ja Petseri venelased, seadmete monteerijad tulid Soomest ja Rootsist, elektrikud Saksamaalt.

Tabavalt kujundliku sõnastusega iseloomustas Kehra tehast kirjanik Helga Nõu: „See vabrik oli ale-

◀ Kehra linna vanimat ehitist, 19. sajandi esimesel veerandil valminud varaklassitsistlikku puidust mõisahoonet on hiljem korduvalt ümber ehitatud. Pärast teist maailmasõda asus siin polikliinik ja haigla, praegu eravalduses. (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

vikku ema; ta toitis suurt osa selle elanikkonnast; keda otse, keda kaudselt. Aga ta oli karm ja nõudlik ema. Ta neelas oma lapsed igal hommikul oma päratusse torude, masinate ja kateldegas sisemusse. Uhke ja valge, seisis ta jõe kaldal oma trepiastmekujuliste hoonetega ja ridades akendega, sulfaattselluloositehas, Vabariigi silmatähe. Aga ta kõrge korsten ajas alati välja musta haisvat suitsu ja ta rikkus jõe.“

Tehase taristu kavandamisega tegeles arhitekt Roman Koolmar, kelle 1937. aasta algul valminud „Kehra sulfaattselluloosi tehase asetuskaava“ olid nii lihttöölise, meistrite, ametnike, keemikute kui direktori elumajad, lisaks veetorn, saun ja tööliisklubi; kogu planeeringut sõja tõttu ellu viia ei õnnestunud. Siiski jõuti valmis ehitada kuus esimest silikaatkivist kahekordset elumaja: neli töölisele, kaks meistritele. Ülejäänud kümme kavandatud maja

▷ Raudteetöötaja Rudolf Tubalkaini elumaja (1932) Ülejõeal. Hilisem (1935–1940) Tallinna Balti jaama ülem Tubalkain oli pärit lähedalasuvast Kose-Uuemõisast. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

▷ Kohaliku kaupmehe Soosalu uus elu- ja ärihoone (1937) asub tema vana maja vahetus naabruses. Ehitatud Kehra alevi suure ehitusbuumi aastail, kui siia rajati tselluloositehas. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

▷ Funkstiilis üürimaja Anija maanteel valmis samuti tehase rajamisaegse ehitusbuumi ajal 1937. (Foto: Heiki Pärdi, 2009)

◀ Raudteetöölise elamu rongijaama juures on ehitatud samaaegselt jaamahoonetega. Praegu eravalduses. (Foto: Ivar Leidus, 2012)

~ Apteeker Paul Arrase stiilne ja esinduslik maja (1938) Kõrre maantee alguses on üks märgilisemaid Kõrres. (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

< Üks Tisleri ja Paberi tänavale arhitekt Roman Koolmari projekti järgi ehitatud tehasetöötajate elumajadest (1937). (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

< Arhitektide Johann Ostrati ning inseneride Ferdinand Adoffi, August Komendandi ja Voldemar Kase funktsionaalne projektsioon Kõrre Tööstusettehase hooned ehitati 1937–1938. Pärast teist maailmasõda ja 2000. aastail on tehases palju ümber ja juurde ehitatud. Tehase väljapaistvaim osa, paekivist tselluloositehase keeduhuone, on säilinud üpris ehedal kujul. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

~ Tööstusettehase kontorihoone (1937) on ehitatud arhitekt Johann Ostrati projekti järgi. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

ehitati sama projekti järgi juba pärast teist maailmasõda. Tehase rajamisest oli parimail päevil osa võtnud ligi 800 töölisi, paarkümmend neist Soomest, nagu kirjutas toonane Postimees. Tehase ehitamine pani kihama kogu Kõrre arengu, siia lisandus hoogsalt juurde uusi ärisid ja elumaju (sh üürimaju), 1939 valmis Harjumaa suurim ja moodsaim algkoolihoone (arhitektid Erich Jacoby ja Madis Kolk). Tehase juurde kerkis nn Vana-Asula asum, mis koosneb peamiselt kahekordsetest nelja korteriga elamutest töölistele. Enamik linna hoonestusest paikneb lõuna pool raudteed. Endise Kõrre mõisa pargis asub Anija valla kultuurikeskus, pargi edelaosas vana koolimaja ja tervisekeskus. Mõisasüdamesse 1980. aastatel ehitatud sovhoosi kontor-klubi kasutab nüüd Kõrre baptistikogudus. Linna keskuseks on tänapäeval kujunenud Kõrre maantee algus: selle põhjaosa läheduses paikneb raudteejaam, seal on ka mitmeid kauplusi ja turuplats. Lõuna pool, Kõrre maantee läänepoolsele kaldale paikneb Uus-Asula linnaosa, kus elab enamik Kõrre elanikkonnast. See on hoonestatud põhiliselt 3–5-korruseliste korterelamutega, neist vanemad, stalinistlikku arhitektuuri esindavad majad, pärinevad 1950. aastatest, hiljem on siia rajatud 1960.–1970. aastate tüüpprojektide järgi suurelamuid. 1958 ehitati Kõrre tehase linnaosas 1953. aasta stalinistliku tüüpprojekti järgi uhke esindusliku kultuurimaja (Sõpruse väljak 2), mis 2013 lammutati. 1961 ehitati uus suur minimalistlikus stiilis koolimaja. Suurelamuist lõuna ja lääne pool

< Suurem tööliste ehitatud kortermaja (1938) tehase lähedal Turu tänavas.
(Foto: Heiki Pärdi, 2021)

~ Tehasekompleksi kõrval ühest märgilisemast ja siinses avalikus elus väga tähtsast ehitisest saab rääkida ainult *in memoriam*. Kehra tehase rahadega 1953. aasta üleliidulise tüüpprojekti järgi ehitatud, kuid oluliselt lihtsustatud (arhitekt Henno Sepman) järelstalinistlikus stiilis kultuurimaja avati 1958 ning lammutati 2013. (Foto: Heiki Pärdi, 2009)

> Väike puidust funktsiilis kortermaja kivitrepikojaga (1940) Ülejõel. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

> Kehra algkoolihoone (1939) projekteerisid arhitektid Erich Jacoby ja Madis Kolk. 1946–1961 oli maja kodus kohalikule keskkoolile, seejärel, kuni 1975. aastani, asus siin kooli internaat ning hiljem algklassiosa ja kunstide kool. (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

> Staliniaegset avalikku arhitektuuri esindas 1954. aastal ehitatud lasteaiahoone, mis pärast uue lasteaia avamist – 2022. aasta detsembris – aasta hiljem lammutati. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

< Ülejõe asumis paikneva väikese ja tagasihoidliku, kuid stiilse eramu (1954) välimuses on aimata veel eestiaegset hõngu. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

> Kehra sovhoosi neofunktsionalistliku kontor-klubi projekteeris 1984–1990 arhitekt Vilen Künnapu, aastast 1994 kasutab maja kohalik baptistikogudus. (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

< Töenäoliselt ainuprojekti järgi eestiaegses vaimus ehitatud funktsionaalne elumaja (1961). (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

< Algselt 1975 kooli internaadiks ehitatud minimalistlikus stiilis hoone on alates aastast 2003 Anija vallamaja. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

< Uusmodernistlik eramu (2007) Põrgupõhjas. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

< Kehra uue, 2022 jõulude paiku avatud lasteaia projekteeris OÜ ConArte. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

on ka paar eramukvartalit. Üks selliseid on Põrgupõhja asum, mida hakati rajama 1950. aastate keskpaiku, kui Kehra sovhoos sinna alevivalitsusele ehituskruntide jaoks maad eraldas.

1945 sai Kehra alevi õigused. 1950 ehitati tehase juurde paberivabrik ja 1957 paberkottide tsehh. 1960.–70. aastatel tehas rekonstrueeriti, siin toodeti enamik Eesti tselluloosist ja umbes 40% paberist. 1941–87 kasvas Kehra elanikkond peaaegu kuus korda – 1989 elas siin 4053 inimest, kusjuures enamik tehase tööjõudu toodi Venemaalt. See tõttu oli veel aastal 2011, kui elanike arv oli vähenenud 2889-ni, eestlaste osakaal 53% . Praegu, 2023. aasta alguses, elab Kehras 2684 inimest.

Suur tänu asjatundliku ja lahke abi eest Kehra Muuseumi juhatajale Anne Oruaasale.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Kuningas, Henry. Kehra sulfaattselluloosi tehase eksperdihinnang. Tallinn, 2012. <https://register.muinas.ee/file/architecture/199.pdf>

Kehra lood. Koostaja Ants Miidla, toimetajad Anne Oruaas jt. Kehra, MTÜ Kehra Raudteejaam, 2014.

Kuningas, Henry. Kehra sulfaattselluloosi tehase kontorihoone eksperdihinnang. Tallinn, 2012. – <https://register.muinas.ee/file/architecture/201.pdf>

Kuningas, Henry. Kehra: tehase ja linn. – Muinsuskaitse Aastaraamat 2013, lk 124–128.

Nõu, Helga. Tiiger, tiiger. Eesti Trükitööstus, Tallinn, 1990.

Ojari, Triin. Harjumaa idaosa 20. sajandi ehituspärandi inventeerimine. Tallinn, 2008. Idaharju.pdf (muinas.ee)